

Шапочкіна О.В.

кандидат педагогічних наук, доцент,
Київський університет імені Бориса Грінченка

АКТИПАСИВНІ СТАНОВІ СПІВВІДНОШЕННЯ У ДАВНЬОГЕРМАНСЬКИХ МОВАХ: ФУНКЦІОНАЛЬНО-СИНТАКСИЧНИЙ АСПЕКТ

Відмінність між активним та пасивним станом є синтаксичною за своєю природою, оскільки стани не виражають ніщо інше як різні відношення дієслова-присудка до підмета. Те, що у поєднанні із дійсним станом є додатком, у поєднанні із пасивним станом стає підметом. Використання пасивного стану надає можливість трансформувати у граматичний підмет такий психологічний підмет, який у конструкції із дійсним станом прийняв би граматичну форму додатку, – саме це і є головною причиною вживання пасивної конструкції.

У безособовому реченні відмінності між станами втрачають своє значення. Стає нормою таке використання станових конструкцій: особові дієслова під час використання у безособовій конструкції приймають форму пасивного стану (*es wird gesungen* «співають», *es wird getanzt* «танцюють»), а дієслова, які за своєю природою є безособовими, виступають у формі більш спрощеного дійсного стану (*es regnet* «іде дощ», *es taut* «розтає»). Зустрічаються, однак, випадки співвіднесення дійсної та пасивної конструкцій; пор.: *der Wald rauscht* «ліс шумить» – *es rauscht* «лунає шум», *das Haus brennt* «дім горить» – *es brennt* «горить, пожар» [2, с. 333-337].

У давньоісландських сагах часто зустрічається у вступних до нового розділу така формула: *hèr segir* «тут йдеться», «тут йде мова». У середньовічній латинській мові *dicit* «він говорить» виступає у значенні, яке у класичні часи виражалось через *dicitur* «йдеться». Одна із частин давньоверхньонімецького Ісидора починається таким чином: *hear quidhit umbi dhea bauhunga* «тут йдеться про знамення»; подібне вживання зустрічається і в інших частинах Ісидора. У давньоісландській мові аналогічне явище являє собою вживання *skal* у значенні «має бути», «повинно» та ін. [5, с. 228-333].

Отже, утворення протилежності між дійсним та пасивним станами стало можливим лише після того, як підмет і додаток остаточно відокремилися один від одного як самостійні категорії. До цього часу просте співрозміщення підмета та присудка могло означати як пасивне, так і активне відношення.

Здатність до вираження як активного, так і пасивного значення можна ще спостерігати у особових формах дієслова, яким не притаманні

формальні ознаки станів. У ранньому новонавхньоімецькому періоді дієприкметник теперішнього часу виступав у пасивному значенні; пор.: *seine dabei hegende verräterische Absicht* «відчутний ним при цьому зрадницький намір»; *dem in petto habenden Gedicht* «задуманий вірш» або *vorhabende Reise* «спланована подорож» та ін. [4, с. 138-225]. Англійською мовою кажуть *the casinos are filling* «казино заповнюється». Таке вживання аналогічне вільному приєднанню дієприкметника.

Так званий перфектний дієприкметник у німецькій мові чітко вказує, що форми цілком тотожні за типом творення, можуть належати до різних станів: дієприкметник від перехідних дієслів виступає у пасивному значенні, а дієприкметник від неперехідних дієслів – має значення дійсного стану. Проте і цей розподіл не є абсолютним для усіх випадків.

Зустрічаються звороти типу *das den Grafen befallene Unglück* «нещастя, що спіткало графа» або дієприкметники типу *stattgefunden, stattgehabt* «той, що відбувся». Особливо важливим є те, що багато активних за значенням дієприкметників від перехідних дієслів трансформувалися у повноцінні прикметники, пор.: *erfahren* «досвідчений», *verdient* «заслужений», *geschworen* «присяжний» та ін.. Латинські дієприкметники на *-endus, -undus* спочатку не у всіх випадках виступали у пасивному значенні, напр.: *oriundus* «той, що походить», *pereundus* «той, що загинув»; *placendus* «той, що подобається».

Інфінітив був спочатку нейтральним по відношенню до стану. Станові властивості інфінітив отримує внаслідок таких моментів: з одного боку завдяки тому, що від інфінітиву може залежати додаток у знахідному відмінку, з іншого боку, завдяки тому, що інфінітив можна співвіднести із суб'єктом провідного дієслова *er kann lesen* «він може читати», або з іншим словом у реченні, з яким він безпосередньо граматично не пов'язаний: *durch fliehen kann er sich retten* «він може врятуватися втечею». Подібна співвіднесеність сама по собі не є необхідною. Вона відсутня, наприклад, у такому реченні – *Er befiehlt zu schweigen*. «Він наказує мовчати.» Тут інфінітив за своєю природою не має ні активного, ні пасивного значення, а є нейтральним по відношенню до стану [2, с. 333-337].

У готському перекладі Євангелія ми нерідко зустрічаємо простий інфінітив там, де у грецькому оригіналі використано пасивний інфінітив і де у сучасній німецькій мові також слід було б використовувати описовий пасивний інфінітив, напр.: *warþ þan gaswiltan þamma unlēdin jah briggan fram aggilum* – «трапилося те, що жебрак вмер та був вознесений янголами». Це стає цілком зрозумілим, якщо взяти до уваги, що спочатку інфінітив був нейтральний по відношенню до стану. Проте, з іншого боку, можна зрозуміти, що у окремих індоєвропейських мовах виникла потреба утворення пасивного інфінітиву. Особливо нагальною

ця потреба була у тих мовах, у яких знахідний відмінок отримав функцію відмінка суб'єкта при інфінітиві [1, с. 174-180].

Таким чином, про пасивний стан можна говорити виключно у тому випадку, якщо пасивні форми утворюються від тієї ж основи, що й у активі, і якщо пасив відрізняється від активу особливим типом утворення. Відношення пасив-актив приблизно аналогічне відношенню неперехідного дієслова до відповідного каузативного; пор.: *hangen* «висіти», *hängen* «вішати», а також відношення одного до одного таких утворених від різних коренів дієслів, як *werden* «ставати» – *machen* «робити», *sterben* «вмирати» – *töten* «вбивати», *fallen* «падати» – *werfen* «кидати».

Відмінність все ж є, і вона полягає в тому, що при перехідному дієслові думка про причину, що викликає дію, не виникає настільки нагально, як при пасиві. У деяких випадках відсутня й ця відмінність: у латинській мові дієслово *fio* «ставати, виникати» у теперішньому часі повністю виконує функцію пасиву до дієслова *facio* «робити» [2, с. 333-337].

Пасивний стан індоєвропейських мов утворився від медіопасиву (середнього стану) [3, с. 678-711]. Таке ж походження й нового пасивного стану, що утворився у більш пізній період у скандинавських мовах. Відносно скандинавського медіопасиву чітко встановлено, що він виник у результаті злиття форм дійсного стану зі зворотнім займенником [5, с. 228-333].

У німецькій мові не трапилось формального злиття зворотного займенника з дієсловом, проте функціональне злиття цих елементів ми можемо спостерігати. У такому реченні, як *er hat sich getötet* «він себе вбив», відношення підмета до додатка цілком відповідає їх відношенню у реченні *er hat ihn getötet* «він його вбив». Тут уява про активно діючий суб'єкт і уявлення про об'єкт, на який переходить дія, залишаються відокремленими один від одного. У інших випадках обидва уявлення зливаються і зворотне дієслово означає процес, який концентрується на самому суб'єкті: *sich regen* «рухатися», *sich setzen* «сідати», *sich senken* «опускатися», *sich drehen* «крутитися», *sich wenden* «повертатися», *sich schwingen* «злітати», *sich nähern* «наближуватися», *sich entfernen* «віддалятися», *sich lösen* «розчинятися», *sich verwundern* «дивуватися», *sich irren* «помилятися» та ін. [2, с. 333-337].

Відношення цих зворотних дієслів із відповідними дійсними аналогічно відношенню наведених вище неперехідних дієслів до відповідних каузативних. Зворотні дієслова частково замінили індоєвропейський медіопасив, сфера використання якого була набагато ширшою. Дієслово, яке збереглося у вживанні тільки як зворотне (*sich schämen* «соромитися»), аналогічний тим дієсловам середнього стану у давньогрецькій мові, які не мають форм дійсного стану. Прикладами переходу від середнього стану до пасивного можуть слугувати такі

нововерхньонімецькі конструкції: *das lässt sich hören* «про це можна поговорити», *das hört sich gut an* «це приємно послухати» [2, с. 333-337].

З огляду на вищезазначене, можна узагальнити, що активні та пасивні співвідношення у давньогерманських мовах існували у різних синтаксичних конструкціях, проте не завжди можливим був перехід з активного стану у пасивний та навпаки. Це пояснювалося такими причинами: здатністю дієслів до перехідності та неперехідності та власне інтенції мовця. У подальших дослідженнях ми будемо розглядати типологію категорії стану у давньогерманських мовах у динамічній синхронії та вивчати дивергентні та конвергентні станові ознаки на прикладі давньогерманських мов різних ареалів.

Список використаних джерел:

1. Гухман М.М. Готский язык. М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1958. – 288 с.
2. Пауль Г. Принципы истории языка/ Пер. с нем. Под ред. А.А. Холодовича. Вст. ст. С.Д. Кацнельсона (с. 5–21). Ред-р З.Н. Петрова. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1960. – 450 с.
3. Brugmann K., Delbrück B. Grundriß der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Strassburg, 1886–1900, 2-е изд. 1897–1916. – S. 1062.
4. Moskalskaja O.I. Deutsche Sprachgeschichte. «Hochschule» Moskau. 1977. – S. 288.
5. Norren A. Altisländische und altnorvegische Grammatik. Halle. Max Niemeyer. 1903. – S. 420.